

УДК 911.6/332.1

**ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ТА РОЗВИТКУ КУРОРТНИХ ТЕРИТОРІЙ ЗАКАРПАТТЯ***Кампов Н., Касинець О.**Мукачівський державний університет*

Здійснено комплексний аналіз формування та розвитку курортної сфери, що дозволяє забезпечити пропорційний розвиток лікувального туризму, відпочинку та оздоровлення, його раціональне географічне розміщення.

Ключові слова: курорт; курортна зона; санаторій; рекреація.

Вступ. Закарпаття володіє великим рекреаційним потенціалом, ефективне освоєння якого може забезпечити більш повне задоволення потреб населення в оздоровленні та відпочинку та приносить реальну економічну вигоду. В процесі ринкової трансформації економіки санаторно-курортна сфера повинна зайняти одне з провідних місць в структурі господарського комплексу краю. Стратегія регіонального розвитку повинна будуватися з урахуванням результатів багатоаспектного аналізу розвитку регіону, оцінки передумов та факторів, що обумовили розвиток рекреаційного комплексу.

Попередній досвід. Санаторно-курортна діяльність в Україні є предметом дослідження багатьох вчених: Любіцевої О.О., Павлова В.І., Черчика Л.М., Фоменко Н.В., Артюхової І.В., Казачковської Г.В., Коніщевої Н.Й. Дослідження природно-рекреаційних ресурсів регіону та їх використання були здійснені Рутинським М.Й., Стецюк О.В., Долішнім М.І., Мацолою В.І., Ємцем Г.С., Мікловдою В.П., Ленделом М.А., Ковачом М.Й. Дослідники Лобода М.В., Мироненко М., Твердохлебов І. вивчали основні ознаки рекреаційних територій. Вивчення санаторно-курортних зон, виділення їх в основні групи здійснено у працях Кравціва В.С. та Євдокименка В.К. Історичні аспекти розвитку курортної галузі Закарпаття досліджено Шандором Ф..

Постановка завдання. В дослідженні автор поєднує історичні та географічні аспекти формування курортних територій Закарпаття і на підставі вивчення історико-географічних особливостей розвитку санаторно-курортної сфери робить спробу сформулювати наукове підґрунтя для розробки прогнозів її розвитку на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк виділяють Західно-Карпатський рекреаційно-туристичний район, Закарпатський передгірно-низовинний рекреаційно-туристичний район, рекреаційно-туристичний район Полонинсько-Вулканічних Карпат.

Західно-Карпатський рекреаційно-туристичний район знаходиться у північно-західній частині

Українських Карпат в адміністративних межах гірських Турківського, Великоберезнянського, Перечинського, Воловецького та Свалявського районів [1, с. 304].

Індустрія санаторно-курортного оздоровлення й відпочинкової рекреації району розвивається на базі невеликих курортних центрів, Кострино, Лумшори, Поляна, Розлуч, Солочин (50 рекреаційних закладів, серед яких домінують санаторії, пансіонати і санаторії-профілакторії).

Курорт «Поляна» - один з найвідоміших курортів України в Карпатах, розміщений між вулканічним і Полонинським хребтами Українських Карпат (у долоні трьох мальовничих гір - Кичери на сході, Лисої на північному і Крехої на південному заході), серед прекрасного ландшафту, багатой рослинності і цілющих мінеральних вод (води карбонатного типу вищої мінералізації з унікальним складом, що складається фактично повністю з гідрокарбонату натрію, але з високим вмістом бору). Клімат курорту Поляна помірно континентальний, літо - довге і тепле, зима - м'яка. Середньорічна температура становить + 10°C, досягаючи максимуму в липні +30°C і мінімуму в січні -25°C. Плюсова температура буває практично в усі пори року, і кількість днів з температурою вище +15°C становить на рік не менше 90 - 110.

Цілющі мінеральні джерела Закарпаття відомі дуже давно. Вже в 1463 році за наказом угорського короля Матяша Хуняді в його грамотах були записані мінеральні води Свалявської округи як джерело доходу казни. Лікування різних хвороб провадилось у примітивних водолікарнях - «купальнях», а також у викопаних в землі ямах біля місць виходу мінеральних джерел. В 1842 р. полянська мінеральна вода була визнана найкращою в Європі, в 1997 - 1998 рр. - найкращою в СНГ. Перша лікарня на базі Полянського родовища мінеральних вод карбонатного типу (Поляна - Купіль) (орієнтовні запаси - до 160 м³/добу) була побудована в XIX столітті. На базі джерела Полянської мінеральної води у 1868 році чотири підприємці заснували «Полянську купіль» з 40 помешканнями та 20 ванними кабінами. В 1907

році споруди курорту були повністю знищені пожежею, а з 1913 року він знову почав відбудовуватися. В 1935 році це вже був один із найсучасніших і відомих курортів, де лікування здійснювалося влітку та взимку. Окремі його споруди збереглися до 1945 року.

З 1946 року на бальнеологічному курорті Поляна на базі колишньої «Полянської купелі» функціонує санаторій «Поляна» на 500 місць з використанням мінеральної води, отриманої уже зі свердловин, пробурених на Полянському родовищі мінеральних вод на обох берегах р. М. Пиня. В умовах санаторію «Поляна» мінеральна вода використовується для питного лікування, вуглекислих мінеральних ванн, кишкових промивань, інгаляцій та інших методів порожнинного введення. Із 1960 року на території курорту створюється унікальний лісопарк площею 157 гектарів, де прижилися бархат амурський, кедр сибірський, туя вічнозелена, клен сріблястий, секвоя, сибірська і японські яблуні, червоний дуб.

Згідно з Постановою Ради Міністрів Української РСР № 490 від 12 жовтня 1982 р. село Поляна отримало статус курорту. На території курорту «Поляна» функціонують санаторії: «Сонячне Закарпаття», «Поляна», «Квітка полонини», «Карпати», «Верховина», «Синяк».

Санаторій «Сонячне Закарпаття» був відкритий у 1965 р. (перша назва - «імені 40-річчя КП(б)У»), спочатку на 260 ліжок, а після реконструкцій в 1973 і 1977 рр. кількість місць доведена до 550. В 1989 р. почав використовуватися третій спальний корпус на 100 ліжок. Але упродовж 90-х років і на початку XXI сторіччя кількість місць у санаторії почала зменшуватися за рахунок покращення рівня комфортності. З 1994 р. розпочато реконструкцію першого спального корпусу, в 1998 р. - другого. Практично реконструкцію закінчено. Вже в XXI ст. на території санаторію з'явилися нові спальні корпуси. Але буде їх не ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», а інші організації, представники яких оцінили рекреаційні можливості курорту, який упродовж десятків років був базовим гастроентерологічним санаторієм для об'єднання «Закарпаткурорт».

Курорт Солочин знаходиться на висоті 280 м над рівнем моря і з півдня та заходу оточений горами. Сезон відпочинку тут триває цілий рік: з грудня до кінця березня для послуг відпочиваючих 900 метровий бугельний (тарілковий) підйомник і два мультіліфти - 400 м і 300 м - для початківців; влітку - прекрасні гори і річка, можливість поїхати на екскурсії по історичних місцях і замках Закарпаття. Ну, і звичайно, протягом року - унікальні мінеральні гідрокарбонатно-натрієві води,

які продаються в бюветі безпосередньо з свердловини. «Лужанська - 7» - відрізняється вмістом в іонному складі біологічно-активних концентрацій кальцію, бору, фтору, йоду, літію і найвищим для цих вод рівнем метакремніевої кислоти. Це робить її аналогом всесвітньо відомої води «Гран Гриль» курорту Віші (Франція) і «Берлінської Киселки» курорту Білін (Чехія). «Лужанська - 4» - практично повністю складається з гідрокарбонатів, що визначає особливість та унікальність її хімічного складу. Містить вода біологічно активні концентрації кальцію і ортоборної кислоти. «Поляна квасова» - склад цієї гідрокарбонатної води збагачений бором, фтором, залізом та іншими мікроелементами.

Курорт Лумшори - оздоровчий, гірськолижний та екотуристичний курорт - відомий завдяки цілющим мінеральним купелям, відноситься до найдавніших курортних регіонів, про які згадується в документах XVI ст. На околицях с. Лумшори Перечинського району (підніжжя полонини Рівної), де бере свій початок гірська річка Туриця (притока р. Уж), у 1600 році був заснований «курорт Лумшори» - дерев'яна лікарня з дерев'яними ваннами, у яких сірководневою водою лікували хворих на ревматизм. Вода підігрівалась у великому казані, з якого дерев'яними жолобами подавалась у «ванне відділення» [2, с. 289]. Рекреація на території курорту ґрунтуються на використанні слабо-сульфідних ванн, купання в басейні з мінеральною водою, а також питного курсу лікування мінеральною водою «Поляна Квасова» та фіточаями. Нині тут функціонують санаторії «Полонина», турбази «Лумшори», «Турички» і «Турбогаз», близько 10 агроосель.

Курорт Розлуч знаходиться на стадії активної розбудови рекреаційної інфраструктури. Довкола села розвідано 38 джерел цілющих мінеральних вод. Домінуючими серед них є гідрокарбонатні натрієво-кальцієві типу «Нафтуся», сірководневі і гідрокарбонатно-натрієві содові типу «Боржомі». Сучасна рекреаційна місткість курорту сягає до 1500 ліжкомісць, тут є 11 баз відпочинку («Джерела Карпат», «Іскра», «Карпати» та ін.), 8 комфортабельних агротуристичних садиб, гірськолижні витяги, мисливські угіддя.

Курорт Кострино відомий своєю гірськолижною базою «Красія», СТК «Олімпія», турготелем «Дубовий гай» та близько 10 агрооселями.

Закарпатський передгірно-низовинний рекреаційно-туристичний район знаходиться в південно-західній частині Закарпаття в адміністративних межах Ужгородського, Мукачівського, Іршавського, Берегівського й Виноградівського районів. Туристичним осердям району є м.

Ужгород. У районі 53 рекреаційні заклади, серед яких домінують санаторії-профілакторії, ТОК, санаторії, турбази.

Основними бальнеологічними курортами району є с. Боржава (санаторій «Боржава»), с. Кваси (пансіонат «Веселка»), с. Косонь (санаторій «Косино»), м. Виноградів (санаторій «Теплиця»), смт. Батьово (термальна ревмокардіологічна клініка), смт. Чинадієво (ТОК «Водограй»), с. Лісарня (санаторій «Солені Млаки») та ін.

На базі Берегівського родовища розвивається СОК «Закарпаття» з плавальним басейном, що використовувався для тренувань олімпійських команд України з фрістайлу. Зараз басейн із мінеральною хлоридно-натрієвою високотермальною водою відкритий для рекреантів як Закарпатської, так і інших областей.

Курорт Деренівка функціонує на базі вуглекислих кремнистих термальних вод, тут діють санаторії «Кооператор» (на 500 місць), «Промінь» і «Колосся», що мають відкриті плавальні басейни з мінеральною водою, інгаляторії та основні лікувально-діагностичні кабінети. Курорт спеціалізується на лікуванні захворювань серцево-судинної і нервової систем, шкірних і шлункових хвороб, інтоксикацій. Зараз перебуває на реконструкції.

Курорт Синяк знаходиться у підніжжі хребта Синяк Вулканічних Карпат, в долині річки Синявки (притоки Латориці). У 1832 році на базі синякського сірководневого джерела (мінеральна вода типу кавказької «Мацести») була споруджена примітивна водолікарня для лікування ревматизму. Зараз на території курорту Синяк діють санаторій «Синяк», гірськолижний СТК «Синяк».

Курорт Карпати на базі родовища вуглекислих мінеральних вод формують санаторії «Карпати» і «Перлина Карпат».

Рекреаційно-туристичний район Полонинсько-Вулканічних Карпат знаходиться в південній частині Українських Карпат в адміністративних межах Міжгірського, Хустського й Тячівського районів. У районі знаходиться 43 рекреаційні заклади (серед них домінують турбази, санаторії-профілакторії і ТОК).

Курортна зона села Шаян - неповторна місцевість із багатою і різноманітною рослинністю. У Хустському окрузі на околиці с. Вишково на базі місцевих мінеральних вод (дефіцитні вуглекислі гідрокарбонатні мінеральні води як води типу «Єсентуки 4,17», «Боржомі», «Нарзан»; субтермальні та термальні вуглекислі розсоли) була збудована невелика лікарня «Замкова Купель» [2, с. 290], теперішній санаторій «Шаян» - один із перших (у 1958 році) санаторіїв на 150 санаторних ліжок зі профілем лікування хворих на печінку,

жовчні шляхи та шлунково-кишковий тракт.

Санаторій «Шаян» знаходиться на схилах Виторлаг-Гутинського хребта на висоті 210 м над рівнем моря, на лівому березі ріки Тиси біля підніжжя гори Великий Шаян, що разом із горами Середній і Малий Шаян оточує курортну зону, залишаючи відкритим лише східний напрямок. Вулканічний ланцюг гір, який оточує курорт, захищає його від вітрів, завдяки чому формується своєрідний місцевий мікроклімат з майже безвітряною м'якою погодою. Середньорічна температура повітря дорівнює +8,7 С°. Найтепліші місяці - липень і серпень. Зонаю відпочинку є Сіламські купальні. В 1952 році був відкритий будинок відпочинку, а в 1957 р. - санаторій «Шаян». У складі мінеральних вод Шаянського родовища є кобальт, нікель, марганець, кремнієва кислота і мінерали сульфатної групи, лікувальна ефективність її дуже виразно досягається при захворюваннях печінки та жовчних шляхів, її дію порівнюють з дією мінеральної води Карловарського курорту в Чехії. У Тереблянських джерелах знаходиться в лікувальних дозах вільний сірководень, який добре підвищує ефект лікування захворювань периферичної нервової системи та опорно-рухового апарату. Шаянська вода (температурою 22 С°, 36 С° і 45 С°) використовується для курсів питного лікування, вуглекислих мінеральних термальних ванн, душів, промивань кишечника, зрошень та інгаляцій. Використовуються також озокеритові аплікації (41 С°), електротерапія, аерозольтерапія, мануальна і механотерапія, акупунктура, масаж рефлексогенних зон, психотерапія та кліматолікування (працює аеросолярій, схилами Вулканічного хребта прокладені доріжки для теренкуру).

Курорт Міжгір'я складається із санаторію «Карпати», курортних готелів «Нонстоп» і «Карпатський горизонт», курорту Хуст - з ТОК «Нарцис» й водолікарні «Термальні води», курорту Теребля - із санаторіїв «Теребля», «Теребля-2» і турбази «Едем», курорту Соїми (санаторій «Верховина»), курорту Усть-Чорна (санаторій «Ялинка») [2, с. 297].

Спеціалісти Ужгородського філіалу Одеського науково-дослідного інституту курортології визначили найбільш перспективні курортні зони Закарпаття.

Найбільш значною є перша зона, яка охоплює 94 мінеральних джерела Мукачівщини та Свалявського району. Це родовища: Полянське (Поляна Купель), Новополянське (Поляна Квасова), Лужанське (Лужанська 4-7), Плосківське (Плосківська), Неліпінське, Стройнівське, на базі яких функціонує група «Свалявських курортів» (здравниці «Сонячне Закарпаття», «Квітка Полонини»,

Таблиця 1

Основні родовища мінеральних джерел, їх запаси санаторно-курортних закладів найперспективнішої зони Закарпаття, та перспектива їх розвитку [2]

Назва родовищ і здравниць	Затверджені запаси мінеральних вод, м³/добу	Потужність здравниці, санаторних ліжок	Можливий приріст за планами курортного управління		Потужність здравниці з урахуванням запасів мінеральної води
			Санаторних ліжок	Всього	
анаторій «Поляна»	329	600	50	650	1650
анаторій «Сонячне акарпаття»	188	550	450	1000	1500
анаторій «Квітка полонини»	286	400	120	520	2300

Таблиця 2

Основні родовища мінеральних джерел, їх запаси санаторно-курортних закладів другої - п'ятої зон Закарпаття та перспектива їх розвитку [2]

Назва родовищ і здравниць	Затверджені запаси мінеральних вод, м³/добу	Потужність здравниці, санаторних ліжок	Можливий приріст за планами курортного управління		Потужність здравниці з урахуванням запасів мінеральної води
			Санаторних ліжок	Всього	
Санаторій «Верховина»	590	400	600	1000	4750
Санаторій «Кришталеве джерело»		150	150	150	150
Санаторій «Гірська Тиса»	302	400	600	1000	3000
Санаторій «Синяк»	90	450	50	500	750
Санаторій «Карпати»	60	650	500	1150	2000
Санаторій «Перлина Карпат»		250	250	250	250
Санаторій «Кооператор»	100	100	400	500	800
Родовище «Келечин»	502	—	1000	1000	4000
Родовище «Кобилецька Поляна»	100		500	500	500

«Поляна», «Кришталеве джерело»). Перспективи їх розвитку можна прогнозувати за потужністю санаторіїв та запасами мінеральної води (табл. 1).

До другої зони перспективного розвитку санаторно-курортних закладів віднесені вуглекислі мінеральні води (понад 90 джерел) в селах Занька, Келечин, Майдан, Верхній Бистрий, Сойми, Вучкове, Колочава Воловецького і Міжгірського районів (санаторій «Верховина»).

Третю зону складають родовища мінеральних вод Хустського та Тячівського районів. До них належать мінеральні джерела (більше 70) сіл Драгово, Шаян, Терєбля та ін. (санаторій «Шаяни» та «Теплиця») на 500 санаторних ліжок. У перспективі на базі згаданих мінеральних джерел третьої зони можливо організувати санаторії на дві-три тисячі санаторних ліжок на спеціалізації лікування захворювань органів травлення, серцево-судинної, нервової систем та опорно-рухового апарату (табл. 2).

Четверту зону формують родовища вуглекислих джерел м. Рахова та сіл Кобилецька

Поляна, Білин, Кваси (понад 80 джерел), мінеральні води яких унікальні тим, що в їх складі є залізо, марганець, мідь, цинк і миш'як. Практично використовується тільки мінеральна вода с. Кваси (санаторій «Гірська тиса»).

Родовища п'ятої зони - в долині р. Уж та її притоків - у селах Ужок, Сіль, Черногорова, Зарічево, Деренівка, смт. Перечин та м. Ужгород. У цій зоні функціонують: санаторій «Кооператор», санаторій-профілакторій «Едельвейс», санаторій-профілакторій «Сонячна Поляна», профілакторій «Дубриничі», ЛОК «Полонина».

В Закарпатській області відомі 67 основних родовищ мінеральних вод. з яких у кадастрі мін вод України представлено 39 із 207 в цілому [3, с. 459].

Хоча запаси води підраховані лише для одинадцяти із 35 родовищ, але дають підстави стверджувати про значні можливості для розширення мережі санаторно-курортних закладів Закарпаття.

Висновки. Вивчення історико-географічних аспектів формування та розвитку курортних

територій Закарпаття дозволило дійти наступних висновків:

1) рекреаційний потенціал регіону в поєднанні з вигідним географічним положенням, досить розвинутою транспортною мережею, наявністю сприятливих природних умов, м'якого клімату та мікроклімату соляних шахт, штучного мікроклімату дає підставу для перетворення Закарпаття в одну з унікальних здравниць України для широкого оздоровлення населення України і сусідніх держав;

2) природною базою розвитку курортного комплексу є понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод. Курортно-рекреаційне господарство Закарпаття може стати одним із важливих економічних секторів у національному народногосподарському комплексі;

3) якісні і кількісні параметри рекреаційних ресурсів Закарпаття свідчать про великі можли-

вості їх перспективного використання і формування на їх базі високоефективної рекреаційної галузі регіонального, загальнодержавного та міжнародного значення.

Виділені наукові положення можуть бути використані для формування логічної моделі розвитку курортних територій Закарпаття.

Список літератури

1. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: [навч. посіб.] / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк – Чернівці: Книги. XXI ст. – 2008. – С.304 – 309.
2. Нариси історії Закарпаття. Т.ІІІ (1946 - 1991).- Ужгород. Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003.
3. Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч. Фединець – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.

Надежда Кампов, Отокар Касинец. Историко-географические аспекты формирования и развития курортных территорий Закарпаття. Проведено комплексний аналіз формування і розвитку курортної сфери, котрий дозволяє забезпечити пропорціональне розвиток лікувального туризму; відпочинку і оздоровлення, його раціональне географічне розміщення.

Ключевые слова: курорт; курортная зона; санаторий; рекреация.

N.Kampov, O. Kasynets. Historic-geographical aspects of formation and development of health-resort territories of Transcarpathia. Complex analysis of formation and development of health-resort sphere allowing to ensure the proportional development of medicinal tourism, rest and health improving has been carried out, their rational geographical location.

Key words: health-resort, health-resort zone, sanatorium, recreation.